

ATENEU UNIVERSITARI
SANT PACIÀ

Quaecumque lingua a Deo inspirata

SOLEMNE INVESTIDURA
COMA DOCTOR *HONORIS CAUSA*

de

Dom Alexandre Olivar i Daydí, O.S.B.

ATENEU UNIVERSITARI
SANT PACIÀ

Quaecumque lingua a Deo inspirata

SOLEMNE INVESTIDURA
COMA DOCTOR *HONORIS CAUSA*

de

**Dom Alexandre Olivar i Daydí,
O.S.B.**

Monestir de Santa Maria de Montserrat

18 de novembre de 2017

Barcelona 2017

© Ateneu Universitari Sant Pacià
Barcelona, 2017
Impressió i fotocomposició: I. G Santa Eulàlia – Santa Eulàlia de Ronçana
Tiratge: 500 exemplars
Dipòsit legal:

Administració:
Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya - Ateneu Universitari Sant Pacià
Diputació, 231
08007 Barcelona

Fotografia de Dom Alexandre Olivar i Daydi:

© Monestir de Montserrat

ÍNDEX

Protocol de l'acte	11
<i>Laudatio</i> del professor Joan Torra i Bitlloch	17
<i>Lectio</i> de Dom Alexandre Olivar i Daydí, O.S.B	31

PROTOCOL DE L'ACTE

*Investidura de Dom Alexandre Olivar i Daydí, O.S.B.
com a Doctor Honoris Causa*

1. La presidència de l'acte d'investidura entra en processó.
2. El Gran Cancellier de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, l'Emm. i Rvdm. Cardenal Joan-Josep Omella, Arquebisbe de Barcelona, obre la sessió acadèmica.
3. El Gran Cancellier dóna la paraula al Secretari general de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, doctor Miquel Ramón Fuentes, el qual llegeix l'acta del nomenament de Doctorat *honoris causa* atorgat a Dom Alexandre Olivar i Daydí, O.S.B.
4. El Gran Cancellier invita el Dr. Joan Torra i Bitlloch, professor padrí del doctorand, i el Dr. Joan Planellas i Barnosell, Degà de la Facultat de Teologia de Catalunya (AUSP), a acompanyar el doctorand fins a la Sala de la Façana del Monestir.
5. Intervenció musical.
6. El Gran Cancellier saluda Dom Alexandre Olivar, el qual ocupa el lloc que li ha estat reservat.

7. El professor padrí llegeix la *Laudatio* en la qual presenta els mèrits de Dom Alexandre Olivar.

8. El Gran Canceller procedeix a la investidura:

«Per acord del Consell Directiu de l'Ateneu Universitari Sant Pacià i amb el vist-i-plau de la Santa Seu, heu estat nomenat Doctor *Honoris Causa* en testimoniatge i reconeixença dels vostres mèrits rellevants.»

«En virtut de l'autoritat que m'ha estat conferida, us faig lliurament d'aquest títol i —com a símbol— de la birreta, antiquíssim i venerat distintiu del magisteri. Porteu-la com a corona dels vostres mèrits i estudis.»

«Rebeu l'anell que l'antiguitat tenia el costum de lliurar, en aquesta venerada cerimònia, com a emblema del privilegi de signar i segellar els dictàmens, consultes i censures escaients a la vostra ciència i professió.»

«Rebeu també aquests guants blancs, símbol de la puresa, que han de servir les vostres mans, signes, uns i altres, de la distinció de la vostra categoria.»

«Perquè us heu incorporat en aquest Ateneu Universitari Sant Pacià, rebeu ara, en nom de la seva comunitat acadèmica, l'abraçada de fraternitat dels qui s'honoren i es congratulen de ser els vostres germans i companys.»

9. El Gran Canceller convida que sigui llegida la *Lectio magistralis* del nou doctor Dom Alexandre Olivar.

10. *Lectio* del doctor Dom Alexandre Olivar.

11. Intervenció musical.

12. Parlament del Magnífic Rector de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, Dr. Armand Puig i Tàrrach.
13. Parlament de l'Abat de Montserrat, Rvdm. P. Josep M. Soler i Canals, O.S.B.
14. Parlament del Gran Cancellier.
15. Cant de l'himne *Gaudeamus igitur* per part de tots els assistents a l'acte.

GAUDEAMUS IGITUR

Gaudeamus igitur,
iuvenes dum sumus. (*bis*)
Post iucundam iuventutem,
post molestam senectutem,
nos habebit humus. (*bis*)
Vivat nostra societas!
Vivant studiosi!
Crescat una veritas,
floreat fraternitas,
patriae prosperitas.
Vivat Academia,
vivant professores. (*bis*)
Vivat membrum quodlibet,
vivant membra quaelibet,
semper sint in flore.

16. El Gran Cancellier aixeca la sessió.

LAUDATIO

DEL PROFESSOR JOAN TORRA I BITLLOCH

El Consell directiu de l'Ateneu Universitari Sant Pacià va decidir unànimement distingir el P. Alexandre M. Olivar i Daydí amb el Doctorat *Honoris Causa*. És el primer que concedeix el novell Ateneu i ve després del que la Facultat de Teologia de Catalunya va atorgar l'octubre de 2010 al metropolita i professor Hilarion (Alfeyev) de Volokolamsk (Rússia). El senyor Rector de l'Ateneu, Doctor Armand Puig i Tàrrach, m'encomanà de pronunciar la *laudatio* en aquest acte solemne que comprensiblement té lloc a la sala noble del Monestir de Montserrat. Vaig acceptar de seguida; i me'n vaig penedir tot seguit. No em podia negar a confessar en veu alta la profunda admiració per ell en molts àmbits, vestida d'una estimació més que sincera. Però va venir l'astorament, l'anorreament, ben conscient que de cap manera seria capaç d'expressar, ni que fos embolcallat per la llibertat del gènere laudatori, la grandesa d'un home, un monjo, un prevere, un estudiós, un investigador, un escriptor, un publicador científic... a qui tant admiro. Em van venir a la ment les paraules del Salm sobre la distància del cel a la terra (cf. *Salm* 103 [102],11); així em sentia jo envers ell. Com podria des de la meua petitesa evident cantar la lloança de la seva grandesa? Espero poder mostrar a bastament, tenyint-ho fins i tot amb algunes experiències viscudes, que no és pas una expressió que dic perquè toca degut al gènere laudatori en què estem instal·lats. Crec de veritat que és així.

1. Aquí el P. Alexandre «és el més gran»

El P. Alexandre va néixer l'1 de febrer de 1919 a Barcelona. De fet el nom de bateig és Lluís. La data del seu naixement permet afirmar sense massa por d'equivocar-se que aquí, en aquesta sala imponent,

«és el més gran»: noranta-vuit anys, ben a prop d'un segle de vida. Tampoc és massa agosarat afirmar que deu ser el monjo més ancià de la comunitat montserratina. Hi va entrar el 29 de juliol de 1934 amb poc més de quinze anys d'edat. Com canvia el valor dels anys en les diverses èpoques de la història. En els primers decennis del segle passat l'adolescència i la joventut no es configuraven pas com en els d'aquest segle. Es passava ben segur de la infantesa al món dels adults amb una frontera ben definida i, per altra banda, ben desitjada: es volia ser gran.

El 4 d'agost de 1935, al cap de poc més d'un any d'estada en el monestir, va fer la professió monàstica temporal junt amb l'osonenc beat màrtir Hildebrand Casanovas. Cinc anys després, el 27 d'agost de 1940, va emetre la seva professió solemne i dos anys més tard, el 9 d'agost de 1942, va ser ordenat de prevere, als vint-i-tres anys d'edat. Això vol dir que avui es compten vuitanta-dos anys de vida de monjo —des de la primera professió— i setanta-cinc anys de prevere, efemèride que va ser festejada com cal a la Missa conventual del Monestir el dia 9 d'agost passat. Indubtablement, doncs, «és el més gran».

«Ensenya'ns a comptar els nostres dies per a adquirir la saviesa del cor», canta el Salm (90 [89],12); i els dies de vida han omplert de saviesa el cor. Davant seu hom compren ben bé què volien dir els autors que ens han llegat les obres sobre els Pares del desert, sigui quan ens conten les seves vides exemplars, sigui quan confegeixen apotegmes, sentències dignes de ser gravades en la memòria. Ambdues coses havien estat destil·lades en una vida de recerca de Déu pel camí del coneixement auster d'un mateix, del propi cor, per tal de buidar-lo de manera que tan sols Déu, l'amor de Déu, hi fes estada. El pas del temps dóna la saviesa del cor, ajuda a deseixir-se d'aquelles coses que tenen massa importància en la joventut. És «l'escola del servei diví», com l'anomena l'abat Benet (RB Prol 45), escola que el P. Alexandre va escollir. Avui n'és el més gran, el deixeble més gran, i per això mateix el mestre més eloqüent.

La maltempada que va patir el nostre país de 1936 a 1939 va provocar uns esdeveniments que, com esdevé sovint, la providència

va aprofitar per a fer que d'aquells raïms agres en derivessin, ni que fos des d'altres llocs, fruits dolços que alimentessin de debò. Amb la comunitat monàstica dispersada fora de Montserrat, ell va passar aquest període de temps refugiat a les abadies de Maria Laach a Alemanya, i a la de Maredsous a Bèlgica. Ell ja coneixia la llengua alemanya des de petit per una colla de circumstàncies familiars. Però durant aquest temps va fer el cycle dels estudis eclesiàstics en aquest món de parla germànica, immers en unes amplades de mires que preludiaven la renovació teològica, bíblica i patristica que havia d'esbadellar-se al cap de ben poc. Aquesta immersió en el pensament i la cultura germànica l'havien d'afaiçonar d'una manera no gens coneguda i ben poc habitual a casa nostra.

Recordo una de les vegades d'estar acollit a l'hostatgeria del monestir, havent dinat amb la comunitat de monjos, quan els hostes érem convidats a prendre cafè i alguns monjos ens acompanyaven. Li vaig dir que estava molt content perquè venia amb nosaltres, i em va dir de seguida que venia per fer companyia a un hoste de parla alemanya que havia menjat al refetor en silenci amb tots, però que ara calia acollir-lo com es mereixia i que nosaltres ja podíem parlar català. I molt amablement ens va deixar per estar amb ell. Una manera de ser no exempta d'un humor fi i ben característic seu.

L'estada en aquestes abadies europees en les circumstàncies en què es va produir de no ser encara profès solemne, ni ordenat de prevere, va comportar que pogués dedicar molt i molt de temps a quelcom que marcaria la seva vida per sempre: la lectura directa, en llengua original, de les obres dels Pares de l'Església. Els grans teòlegs forjadors del concili Vaticà II, havien fet o estaven fent aquesta mateixa descoberta, o, més ben dit, re-descoberta. Geogràficament estem situats en el cor dels llocs on es duïen a terme les edicions impreses de les obres dels Pares, i també les primeres grans edicions crítiques tan necessàries per a establir bé el text i, per tant, la seva comprensió. Es tornaven a descobrir els Pares de l'Església en ells mateixos, directament, alliberant-los dels reduccionismes als quals les cadenes, els florilegis i els enquiridions els havien segrestat víctimes del rígid

mètode teològic neoescolàstic en el qual la teologia vivia immersa. Estava començant un moviment patrístic que estudiava aquests autors i els valorava i estimava en ells mateixos i no només com a testimonis estàtics de la tradició que calia servir. Tot això s'afegia al moviment bíblic que redescobria al seu torn el text revelat i l'estudiava amb uns altres ulls. Ambdues coses fecundaven així un moviment teològic que empenyia amb força una manera nova de fer teologia i que el concili ecumènic consagraria.

Hi havia encara una altra redescoberta en marxa que tenia per bressol entre altres aquestes abadies que l'havien acollit. Era el moviment litúrgic. No podia ser d'altra manera. La vida del monjo és fecundada per l'acció de Déu i aquesta es viu en la litúrgia. És que si no fos així, el monjo quedaria separat de la resta de la comunitat cristiana i passaria a ser una mena d'heroi aïllat, o de persona excepcional en ella mateixa, qui sap si inflada d'orgull: en canvi la saviesa del cor porta a fer veure de seguida que és l'acció de Déu la que l'afaiçona. És el camí litúrgic, el de la pregària. És l'*opus Dei* en ells. Varen ser, amb tota lògica aquestes comunitats monàstiques les que varen redescobrir la riquesa de la litúrgia dels orígens de l'Església, precisament servada per les obres dels Pares, aquells autors que també s'estaven redescobrint amb emoció. Així, pel camí del misteri, es torna a trobar el valor dels signes, el de l'assemblea eclesial, el rol de l'Esperit, el ritual de la celebració que ha de permetre la participació plena, conscient i activa.

A més de tot això, que no és pas poca cosa, allà, a Maria Laach, es va produir la trobada feliç del P. Alexandre amb sant Pere Crisòleg, vaja, amb les seves obres, és clar! Es va iniciar una relació entre ambdós extraordinàriament fecunda per al primer. Tampoc és agosarat afirmar, com deia per altra banda un professor insigne, que arribaria un moment en què «entre ells no hi hauria secrets». Aquests treballs fruit de profunda amistat sempre són silencis, aparentment tranquils, contemplatius, i en van començar a sortir articles publicats. Hi tornarem de seguida, perquè va ocupar una part molt important de la seva activitat científica. Però no volem perdre ara el fil biogràfic.

2. Montserrat, el Miracle, Roma

Retornat a Montserrat va emetre la professió solemne i va ser ordenat de prevere, ja ho hem dit. De 1946 fins a 1953 va dirigir la Biblioteca del Monestir. Al final d'aquest període comencen a sortir publicats per ell els diversos catàlegs de la Biblioteca. El dels incunables el 1955, el dels manuscrits litúrgics el 1969, el dels manuscrits el 1977, més incunables el 1990, un primer suplement de manuscrits el 1991 i el segon suplement de manuscrits, que arriba fins al número 1487, el 2010. Totes aquestes publicacions veuen la llum a la col·lecció *Scripta et Documenta*. Una labor ingent!

L'any 1953 va passar a ser superior de la comunitat benedictina del Santuari del Miracle, a Solsona. Ho fou fins l'any 1958. Permeteu-me una digressió ben personal. Les comunicacions per desplaçar-se del Miracle a Montserrat no eren aleshores tan fàcils com ho són avui. Des del Miracle calia anar a Solsona, agafar el cotxe de línia fins a Manresa i des d'allà amb tren fins a Monistrol i després fer la pujada al Monestir. O a l'inrevés; un llarg viatge cada vegada. A Manresa hi havia un lloc per a fer-hi aturada: era a casa dels meus avis. Unes quantes circumstàncies familiars —que ara no fan el cas— ho propiciaven. Guardo el record preuat, llunyà, molt llunyà per a mi, d'aquells monjos que esperaven acollits a casa dels avis l'hora del tren o del cotxe de línia. I —no us puc pas enganyar— sobretot recordo el P. Alexandre, el que era el superior (cosa que a mi, tendre infant, encara m'impressionava més). Què gran que era! Imagineu-vos! Poc podia pensar jo que seixanta anys després estaria aquí lloant la seva grandesa i mirant-me'l amb més gran respecte reverencial, perquè ara en sóc ben conscient. *Laus Deo*.

Aquell 1953 havia sortit publicat amb el número 4 de la Sèrie Litúrgica de la col·lecció *Monumenta Hispaniae Sacra* del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, *El Sacramentari de Vic*. Aquesta publicació marca una fita molt rellevant perquè situa el P. Alexandre al capdavant dels molt nombrosos estudis que una bona colla de savis de casa i de fora han realitzat de l'antiga litúrgia

catalanonarbonesa, fins avui. El número 7 de la mateixa col·lecció va acollir l'any 1964 la publicació d'un altre sacramentari fonamental, el *Sacramentari de Ripoll*.

La tradició litúrgica catalanonarbonesa, formada en les primeres dècades del segle IX, no va quedar circumscrita als bisbats i monestirs de la Septimània i de Catalunya, sinó que es va estendre esporàdicament durant els segles X i XI a algunes esglésies peninsulars pròximes i llunyanes. La litúrgia romana que es va introduir des de Narbona tenia elements francs propis i va comportar l'abandonament de la nostra litúrgia veterohispànica. Les noves fundacions monàstiques, amb l'entrada a Catalunya de la regla benedictina, contribuïren a aquest procés d'implantació d'una litúrgia característica. Hi ha centenars de fragments d'antics llibres litúrgics conservats a les biblioteques i arxius de Catalunya i de fora del país. Els sacramentaris publicats pel P. Alexandre són exemplars magnífics que testimonien aquesta vida litúrgica i conviden a conèixer-la. Són desenes els articles seus dedicats a publicar i estudiar aquest material.

No té res d'estrany que per iniciativa seva, al costat del Dr. Miquel dels Sants Gros i Pujol i del Dr. José Janini Cuesta, el 30 de juny de 1969, a Barcelona, fos fundada la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics (SCEL), adscrita a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, l'única Acadèmia civil, laica, d'arreu del món —pel que podem saber— que té una secció d'estudis litúrgics, amb la finalitat de dur a terme l'estudi i la publicació de la documentació relativa a la història dels usos litúrgics a Catalunya i els territoris de les antigues províncies eclesiàstiques de Narbona i Tarragona. El Dr. Gros en referir-s'hi diu literalment: «De fet, ell n'és el veritable fundador, malgrat que sempre només es presenta com un dels seus membres cofundadors. Ell la ideà, li fixà els objectius, en redactà els primers estatuts i l'ha presidida en els anys 1978-2003. També és projecte seu la publicació de la *Miscel·lània Litúrgica Catalana* i de la *Biblioteca Litúrgica Catalana*, que són els òrgans de publicació de les recerques dels seus membres». Ho diu així en publicar la

Bibliografia litúrgica i patristica de Dom Alexandre Olivar i Daydí en el volum 19 de la *Miscel·lània* de l'any 2011, pàgines 13-22, per festejar els seus setanta-cinc anys de professió monàstica. Catalunya i els països emparentats amb la cultura catalana, disposen de fonts abundants i importants per al coneixement de la història del culte. La litúrgia, al llarg dels segles, no ha deixat de manifestar en el nostre país, com tants altres aspectes de la cultura catalana, unes formes ben particulars i autòctones. Quina gran contribució a la cultura del nostre país. Això és el que necessitem! Avui ho agraïm.

Deixem constància, també, que l'any 1982 va ser escollit com a acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona.

Entre el 1962 i el 1963 trobem el P. Alexandre a Roma com a secretari i conseller del cardenal Anselm M. Albareda i Ramoneda que havia estat creat com a tal pel papa sant Joan XXIII i que participà al conclave que elegí el papa beat Pau VI. El cardenal Albareda era membre de la comissió de litúrgia de la primera sessió del concili Vaticà II, que donà forma a la constitució *Sacrosanctum concilium*. D'aquest període de temps en guardem un bonic article seu publicat l'any 1991 a «Montserrat. Butlletí del Santuari», en el número 31 de la segona època del Butlletí, amb el títol: *Deu mesos amb el cardenal Albareda*.

L'any 1965 va ser organitzador i secretari general del II Congrés Litúrgic de Montserrat que es va celebrar al Monestir de Montserrat del 5 al 10 de juliol de 1965 com a commemoració cinquantenària del primer (1915) i amb el propòsit d'estudiar «la litúrgia del demà». I tingué cura de la publicació de les ponències el 1966-67. Fou poc després que tingué lloc la fundació de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics de la qual ja hem parlat.

Deixem dit que va formar part de la Comissió interdiocesana per a les versions litúrgiques, membre ben actiu en el gran servei que es va fer per a la litúrgia, per a la llengua catalana i per al país. I també que en diversos moments viscuts a Montserrat exercí la

docència de patrologia i d'història de l'Església antiga al juniorat del Monestir.

3. *Amb sant Pere Crisòleg*

En el moment de marxar a Roma va veure la llum, amb el número 13 de la col·lecció *Scripta et Documenta*, una obra fonamental: *Los sermones de san Pedro Crisólogo: Estudio crítico*. L'enyorat P. Basil Studer (1925-2008), monjo benedictí d'Engelberg, a Suïssa, un dels més grans patròlegs del segle XX, en la continuació de la *Patrologia* coneguda normalment com el *Quasten* (1978), quan parla de Pere Crisòleg diu literalment: «Gràcies a les pacients investigacions d'A. Olivar, avui és possible conèixer amb exactitud la producció autèntica de Pere Crisòleg, que comprèn una carta (a Eutiques), 168 sermons de la *Collectio Felicianiana* (segle VIII) i 15 *extravagantes*. Altres escrits [...] no poden ser tinguts per autèntics».

Vaig tenir el privilegi de ser alumne del P. Studer a l'Institut Patrístic *Augustinianum* de Roma i de poder mantenir amb ell una certa relació que, a més d'acadèmica, va ser també d'amistat personal. Vull deixar testimoni en veu alta que les afirmacions que acabo de transcriure no són pas ornamentals. No era aquest l'estil del P. Studer. En saber la meva procedència de ben a prop del Monestir de Montserrat va ser la primera cosa que em va dir, que ell s'enorgullia de l'amistat amb el P. Alexandre Olivar. Em va arribar a dir que, si volia, podia presentar-li els meus escrits en català ja que n'havia après el suficient com per a poder llegir directament els seus escrits. Si el P. Studer deixa escrit que «avui és possible conèixer amb exactitud la producció autèntica de Pere Crisòleg» gràcies als seus treballs, estigueu-ne segurs: és així! Si no, no ho hauria pas dit.

Han estat, doncs, uns vint-i-cinc anys en la vida del P. Alexandre de lectura, d'estudi, d'escoltar Pere, el bisbe predicador, un home nascut el 390 a Imola, esdevingut arquebisbe de Ravenna entorn del 425 i que morí per allà el 450. Des del segle IX és conegut amb l'epítet Crisòleg, és a dir, «paraula d'or». És ben encertat perquè

—tornem a donar la paraula al P. Studer— «les predicacions que van fer cèlebre a Pere es distingeixen per la preparació acurada d'un rètore discretament culte, pel caliu humà i el fervor diví d'un home sant. Els seus exemples reflecteixen també la situació especial de Ravenna, residència imperial, port important i centre agrícola. Quant al seu contingut es tracta ordinàriament d'homilies sobre fragments evangèlics, però també sobre les cartes paulines, el salms, el símbol baptismal, l'oració dominical i sobre els sants, així com d'exhortacions a la penitència. [...] La seva vasta activitat de predicador ens ha deixat sobretot una documentació inestimable sobre la litúrgia de Ravenna i sobre la cultura d'aquella ciutat, situada entre Roma i la Itàlia septentrional. Cap altre bisbe d'aquella època no ens permet traçar un quadre més complet del desenvolupament de l'any litúrgic» (*Diccionario patristico y de la antigüedad cristiana*, 1736).

És un testimoni excel·lent del primat de la seu de Roma, *Petri principatus*, ja que en la carta que adreça al monjo Eutiques el convida precisament a sotmetre's a les decisions de Lleó, bisbe de Roma i successor de l'apòstol Pere, que té la darrera paraula en les qüestions relatives a la fe. És l'únic text seu que no és un sermó. Ni al llarg de la seva extensa predicació, ni en aquesta carta, no entra en les discussions teològiques del seu moment situat com està entre el concili d'Efes (431) i el de Calcedònia (450). N'està al corrent, això sí, i en les exposicions cristològiques adreçades al seu poble, com a bon predicador llatí, posa molt més l'accent en l'aspecte encarnacionista que no pas en el pasqual.

Pere és un pastor espiritual, sobretot moralista, que compleix molt bé el seu deure d'explicar la Sagrada Escripura, començant pel *sensus historicus*, el sentit literal, per passar tot seguit a la recerca del sentit profund, *alterior intelligentia*, i acabar amb les aplicacions pràctiques per a la vida. És una estructura triforme en cada homilia o en les sèries d'homilies consecutives. És veritat que de vegades abusa de l'al·legoria però ho fa per captar millor l'atenció del poble. És veritat, també, que recorda sovint la predicació de Joan Crisòstom a qui potser havia llegit directament en grec. Però, si de cas, els seus

sistema exegetíc depèn sobretot d'Ambròs, tot i que coneix molts altres Pares llatins. I fa servir de manera immillorable els recursos que li oferia la retòrica del seu moment.

La prestigiosa col·lecció *Corpus Christianorum* va acollir la publicació que el P. Alexandre feu de l'edició crítica de totes les obres de Pere Crisòleg. Va sortir l'any 1975 el primer volum (CCL XXIV), el 1981 el següent (CCL XXIV A) i l'any següent el darrer (CCL XXIV B). Això el fa internacionalment conegut, un dels més grans de casa nostra.

Afegim-hi, també, els sis volums que ocupen els sermons del Crisòleg en la sèrie d'Història Llatina de la Fundació Bernat Metge, editats en col·laboració amb Jaume Fàbregas i Baqué, entre els anys 1985 i 2003; són els números 233, 247, 266, 287, 318, 323 i posen a l'abast aquest treball tan valuós a casa nostra.

4. La predicació cristiana antiga

Si el P. Alexandre Olivar és internacionalment conegut, és cert — com deia fa un moment— que és pels seus estudis sobre Pere Crisòleg. Però no tan sols per això, sinó per ser també el més gran especialista que hi ha sobre la predicació cristiana antiga. Aquest és el títol de la seva gran obra publicada l'any 1991. Puc ben assegurar que és una obra única, punt de referència per a qualsevol treball que es vulgui fer en què l'objecte d'estudi siguin sermons antics.

En efecte. El treball pacient i minuciós del P. Alexandre sobre el predicador Pere, el portà a endinsar-se en la totalitat de la predicació cristiana antiga. D'aquesta labor n'anaven sortint articles que tractaven aspectes d'aquesta predicació fins que arribà aquest fruit madur. Un obra en dues parts ben diferenciades. La primera, 485 pàgines, repassen els protagonistes de la predicació un per un. Vindria a ser una patrologia —presentació de cadascun dels Pares— feta des del punt de vista de la predicació, agrupada en les àrees de llengua grega, d'altres llengües orientals i de llengua llatina. La segona amb el títol

d'«aspectes particulars de la predicació antiga», 490 pàgines, repassa les circumstàncies d'aquesta predicació que abans ha descrit. Sobretot en aquesta segona part, es recullen articles prèviament publicats, degudament revisats i actualitzats —ho diu en la introducció—, cosa que ens facilita a tots l'accés a aquesta predicació vibrant i original dels Pares.

Heus ací unes quantes preguntes que queden ja contestades: com es poden classificar els sermons dels Pares, la predicació considerada com a acte litúrgic, sobre què es predicava, a qui pertoca predicar i qui ho feia, com es preparaven per a fer-ho, hi havia sermons improvisats, quins dies es predicava, on es predicava, qui assistia a les predicacions, com reaccionaven els auditoris, estaven en silenci, aplaudien, feien altres mostres d'aprovació o de disgust, quin tractament es donava als oients per part dels predicadors, com ens ha arribat el text dels sermons, com hi era usat l'art de la retòrica, i, fins i tot, quanta estona duraven els sermons dels Pares. Sabeu? El P. Alexandre, m'imagino que tancat a la seva cel·la, n'havia arribat a cronometrar-ne el temps; tot plegat, una preciositat! Parlant de la seva obra ell mateix diu: «Si la part primera serveix d'orientació per a una lectura directa dels sermons dels Pares i si els temes tractats en la segona ajuden a una millor comprensió de la predicació patristica, l'obra haurà obtingut l'objectiu que es proposava».

No tingueu cap dubte, P. Alexandre, que s'ha assolit. L'obra ha esdevingut referència mundial. Tot un clàssic! I de casa!

5. Per acabar

Em vull remetre —abusant potser de l'auditori— a una darrera lliçó apresada a la seva escola, encara que no sigui en cap aula universitària, sinó en la lectura de les seves investigacions. No podem separar de cap de les maneres els dos camps d'acció en els quals el P. Alexandre ha treballat i excel·lit. Perquè és patròleg i estudia els Pares, coneix molt bé les fonts litúrgiques més antigues. Al seu torn aquestes que formarien part de l'estudi de la història de la litúrgia no es poden

separar gens dels estudis patristics. En estudiar l'evolució dels textos litúrgics al llarg de la història es dona una interdependència entre aquells textos litúrgics i els patristics que els són font original, ho dic parodiant el títol d'un article publicat a *Ecclesia Orans* l'any 1985 que em sembla d'una clarividència meridiana. Cal continuar estudiant així.

P. Alexandre Olivar. Si avui l'Ateneu Universitari Sant Pacià us confereix el més alt honor acadèmic com a Doctor *Honoris Causa*, no tingueu cap dubte que és el mateix Ateneu el que se sap honorat pel fet que hagueu acceptat aquest reconeixement.

Ad multos annos!

LECTIO

DE DOM ALEXANDRE OLIVAR I DAYDÍ, O.S.B.

LA LITÚRGIA A CATALUNYA ARA FA MIL ANYS

He de començar per dir que la pregunta «com era la litúrgia a la nostra terra ara fa mil anys o entorn de l'any mil», és a dir, en els comtats catalans de l'època carolíngia o des de la reconquesta fins al segle XI, no és una pregunta que pugui ser feta de la mateixa manera a qualsevol altre país europeu més o menys veí del nostre. I això per diferents raons. En primer lloc, perquè malgrat les dispersions i destruccions que han sofert els tresors culturals de Catalunya en el decurs de la seva massa malaurada història, s'ha conservat en el nostre país (i també fora d'ell) una quantitat sorprenent de material històric, concretament de manuscrits i objectes relatius al culte, que ens permet de reconstruir força bé l'evolució de la litúrgia a la nostra terra. Malgrat totes les pèrdues i desaparicions, encara disposem d'un material bo i relativament nombrós per poder treballar.

Pel que fa als còdexs litúrgics, alguns dels quals són extraordinaris tant pel contingut com per la bellesa de la forma, hem d'esmentar les col·leccions conservades a Barcelona, concretament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on es conserva l'antic fons del monestir de Santa Maria de Ripoll, la Biblioteca de Catalunya, la Biblioteca de la Catedral i la Biblioteca de la Universitat, on hi ha la col·lecció del monestir de Sant Cugat del Vallès; i encara la col·lecció particular de Felip Capdevila, que fou adquirida per la Biblioteca Pública i Episcopal del Seminari de Barcelona, la qual és alhora la biblioteca de l'Ateneu Universitari Sant Pacià. A Girona hi ha les col·leccions de la Catedral, del Museu Diocesà i del Seminari. A Lleida, la col·lecció de la Catedral. A Montserrat, la de la biblioteca del monestir. A Solsona, les col·leccions de la Catedral i Museu. Tarragona té tres fons importants: el de l'Arxiu Històric Arxidiocesà, el de l'Arxiu Capitular i el de la Biblioteca Pública, en la qual es conserva l'antic fons del monestir de Santes Creus. A Tortosa hi ha el fons de la Catedral i, finalment, en aquesta llista, que donem per l'ordre alfabètic dels llocs, cal esmentar

Urgell, amb la col·lecció conservada a la Seu, i Vic, amb el seu Museu Episcopal i l'Arxiu Diocesà.

D'algunes d'aquestes col·leccions existeixen bons catàlegs, d'altres només disposen de catàlegs parcials o de descripcions sumàries dels manuscrits. Gràcies als treballs de l'estudiós valencià Josep Janini, posseïm un coneixement bastant detallat d'aquests tresors bibliogràfics antics pel que es refereix als documents litúrgics. Ara bé, alguns manuscrits litúrgics de Catalunya han anat a parar fora de la nostra terra. Els llibres antics tenen els seus avatars i les seves odissees; és així, pel que jo sé, que actualment trobem manuscrits litúrgics d'origen català a Autun, Avinyó, Brussel·les, Cambridge, Chicago, Copenhaguen, Dublín, l'Escorial, Gethsemany (Kentucky), Hartford (Connecticut), Londres, Madrid, Milà, Narbona, Nova York, Oxford, Palma, París, Perpinyà, Roma, San Marino (Califòrnia), Saragossa, Estocolm, Toledo, Tolosa i Verona.

Potser alguns lamentaran que tants manuscrits de pàtria catalana es trobin avui a l'estranger. Pensem, però, que a Catalunya es conserven avui manuscrits d'origen no català, alguns d'ells llibres litúrgics. Cal procurar, en tant que de cada un de nosaltres depengui, que aquests manuscrits siguin assequibles (directament o indirecta) als investigadors, com ho són habitualment, per a nosaltres i per a tots els estudiosos, els manuscrits d'origen català conservats a l'estranger. Voldria ara fixar-me en alguns d'aquests manuscrits. Ho faré ràpidament, per tal de no fer pesada aquesta exposició (que potser ja ho és) i de no cansar excessivament els qui m'escolten.

Fixem-nos en primer lloc en aquells llibres litúrgics que, combinats i units en un sol volum, acabaren constituint, durant la primera meitat de l'Edat Mitjana, un sol llibre: el missal. Val a dir que les seccions del missal continuaren subsistint i foren usades per separat. Tenim primerament els sacramentaris, els volums que contenien les oracions amb el cànon (únic) de la missa. De sacramentaris n'existeixen a Catalunya dos magnífics exemplars del segle XI, que són els més importants del país, particularment estimats per mi, ja que en vaig fer l'edició íntegra, els anys 1953 i 1964, respectivament. Es tracta dels

manuscrits 66 i 67 del Museu Episcopal de Vic. El primer és datat de l'any 1038; el segon ha de ser de pocs anys posterior. El còdex 66 fou escrit a la mateixa seu de Vic, sembla que pel famós copista Ermemir; el 67 procedeix del monestir de Ripoll. Més endavant parlaré de la importància que tenen aquests dos documents com a testimonis de l'evolució litúrgica a la nostra terra.

Un dels altres components d'allò que esdevindria el missal plenari és el llibre de les lectures de la missa o leccionari, usat quan les lectures no eren llegides segons l'indicador o índex (*capitulare lectionum*), dels mateixos volums de la Bíblia, que era una pràctica menys còmoda. Molts d'aquests leccionaris o lliçoners portaven, després de la primera lectura, els cants corresponents que seguien. Aquí em veig obligat a citar, per la seva venerable antiguitat, el fragment manuscrit 22.1 de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. El paleògraf professor Anscari-Manel Mundó el considera escrit vers l'any 900; és, per tant, el manuscrit litúrgic més antic que posseïm de la litúrgia romana a Catalunya.

Un leccionari de la missa sencer, del segle XI, és el manuscrit 838 de la Biblioteca del monestir de Montserrat. Estigué en ús en una església romànica, ben conservada i tan petita com privilegiada: la de Sant Romà de les Bons, a Andorra. D'aquesta petita església perduda (per dir-ho així) en el Pirineu es conserven, a més de l'edifici antic, l'altar, els frescos que ornaven l'absis (actualment en el Museu d'Art Nacional de Catalunya a Barcelona) i d'un tros del baldaquí que cobria l'altar, els tres dels llibres litúrgics que en plena Edat Mitjana usava el prevere que servia aquesta església. Com que es tractava d'una església pobra —com pobres eren generalment les esglésies no conventuals (monàstiques i catedrals) de l'època—, Sant Romà de les Bons posseïa, com a segon llibre litúrgic, un còdex miscel·lani del segle XII, en el qual el prevere s'havia fet transcriure, per tenir-los a mà, diversos elements dels llibres litúrgics. El prevere de Sant Romà de les Bons també disposava d'un tercer llibre, un antifonari de la missa —l'actual manuscrit musical 1805 de la Biblioteca de Catalunya.

Hi ha encara a la Biblioteca de Catalunya, sota la signatura manuscrit musical 1147, un altre antifonari o antifoner de la missa procedent de la canònica de Sant Pere d'Àger. És igualment del segle XII i, per tant, ja no entra en el camp de la nostra consideració. Però cal advertir que els elements que conté són, naturalment, elements de temps anteriors i serveixen per a endevinar la línia evolutiva de la litúrgia al nostre país durant el temps antecedent immediat. L'antifoner de Sant Romà de les Bons fou editat íntegrament el 1979 pel Dr. Joan Bellavista. Si bé disposem d'aquests magnífics còdexs que servien per a la celebració de la missa (els de les oracions, de les lliçons i de les parts cantades) no posseïm, en canvi, cap exemplar sencer d'un missal plenari de l'època que ens ocupa. Tampoc no és massa sorprenent. Sabem, però, que n'existien; segurament l'ús els féu malbé.

Esmentem ara els testimonis més importants conservats, relatius ja no a la celebració de la missa, sinó a l'ofici diví. Igual com el missal, el breviari, llibre únic per a l'ofici diví, s'origina de la composició orgànica de diversos llibres litúrgics. Aquests eren el salteri setmanal, ordenat segons les hores canòniques; el sermonari o homiliari, combinat amb el passioner; l'antifoner de l'ofici, que contenia les antífones i els responsoris; i, finalment, l'oracional. Com que no disposem d'exemplars sencers anteriors al segle XII, em limitaré a esmentar aquí l'important antifoner de Sant Feliu de Girona, que pot ser del segle XI. Podem citar també alguns fragments importants d'homiliaris, els quals tenen la particularitat de contenir peces patrístiques que no han arribat fins a nosaltres sinó a través d'aquestes fonts d'origen català. Així, per exemple, alguns dels sermons de Cromaci, bisbe d'Aquileia al pas del segle IV al V, només són coneguts a través d'aquesta tradició catalana.

Queda, per enumerar, un altre tipus de llibre litúrgic, que és un testimoni particularment interessant per a la història de la litúrgia: el ritual, l'*ordo*, el qual, quan era compost per a l'ús del bisbe i rebia el nom de pontifical. Ja alguns sacramentaris porten, com en forma d'apèndix, algunes parts del ritual, les que són de més utilitat per al ministeri presbiteral ordinari: el ritual del baptisme, el penitencial, el

del matrimoni, el de la visita i unció dels malalts i el de les exèquies. Independentment dels sacramentaris, tenim a Catalunya, escrit al segle XI, un pontifical molt considerable: el de Roda d'Isàvena, conservat actualment a la catedral de Lleida, manuscrit 16, editat totalment l'any 1975 per Josep-Romà Barriga.

Cal que ara ens preguntem què diuen aquestes fonts que acabem d'enumerar i molts altres fragments de llibres litúrgics del temps anterior al segle XII que també hauríem pogut esmentar, en relació a l'evolució litúrgica que seguí la nostra terra. Em sembla important d'observar que fins a l'any 1086 el país que anomenem Catalunya només era la meitat nord d'allò que és ara. La recristianització de Tarragona, després del domini islàmic, comença l'any 1118; Tortosa fou conquerida el 1148 i Lleida l'any següent. Cal tenir-ho present per veure la desigualtat geogràfica que hi ha en la distribució de la documentació litúrgica i en la mateixa evolució històrica del culte diví.

Quan els cavallers francs iniciaren la reconquesta cristiana de Catalunya en el pas del segle VIII al segle IX, introduint-hi la seva cultura, seguiren, rere d'ells, els clergues de la metròpoli franca més pròxima: Narbona, Això va significar que a la terra novament deslliurada de l'Islam hi arribà el ritu romà, però amb elements propis, o sigui, francs. Aquests clergues francs havien experimentat molt pocs anys abans allò que els nous comtats catalans experimentaven aleshores: el canvi de litúrgia. Cal advertir, però, que aquest canvi no tingué exactament el mateix caràcter o la mateixa motivació, ni els mateixos efectes a la Gàl·lia com a casa nostra. En el seu imperi, fou Carlemany qui imposà l'adopció del ritu roma; i cal pensar que potser mogueren l'emperador a actuar d'aquesta manera motius polítics d'unificació dels seus vastos territoris. L'emperador sabia que una observança única en el culte contribuiria poderosament a la unitat del seu regne. Conservem molt poca documentació històrica sobre el ritu litúrgic franc, que era pre-romà. Les poques fonts de què disposem assenyalen que hi havia entre el ritu dit gal·licà i l'antic ritu hispànic una gran afinitat, però la litúrgia vètero-hispànica, de la qual conservem molts i molt bons testimonis, era sens dubte una forma de culte més

rica, més desplegada i, malgrat les seves dues tradicions de forma, era probablement més uniforme en tot el regne visigòtic que la gal·licana en el territori franc. De fet, els testimonis litúrgics de la litúrgia gal·licana es redueixen quasi exclusivament al país borgonyó.

Quan els clergues narbonesos, doncs, arribaren als Pirineus i més enllà d'ells, cap al sud, es trobaren amb un país on vigia encara, sens dubte molt esmorteïda i amb un clergat segurament molt escàs i de poca formació cultural, una litúrgia indígena, la qual, malgrat la situació religiosa del país, sabé oposar encara una resistència a la penetració del ritu romà. Aquesta litúrgia constitueix un dels fenòmens més simptomàtics del punt de vista idiosincràtic, en el qual els historiadors de Catalunya no solen fixar-se ni gaire ni gens, tot i que l'expressió religiosa d'un poble pertany a allò de més important que aquest poble posseeix. Així doncs, el nostre territori pre-franc tenia la seva litúrgia indígena: l'antiga litúrgia hispànica, que anomenem també visigòtica. Quan es pronuncia aquest adjectiu, parlant del ritu visigòtic, molts solen girar la mirada vers Toledo o vers Sevilla, oblidant potser que les regions tolosana, la septimana i l'antiga tarraconense tenen tant de dret a considerar-se pàtria de la litúrgia hispànica com les regions de l'interior de la península ibèrica. Recordem que el monument literari més antic de la litúrgia hispànica és el cèlebre Oracional dit «de Verona», perquè actualment es conserva a la catedral d'aquesta ciutat italiana. Es tracta d'un còdex estat escrit vers l'any 700 i que estigué en ús a l'església metropolitana de Tarragona; aquest seria el còdex que el bisbe Pròsper, fugint de la invasió islàmica, s'emportà a Itàlia.

A la nostra terra, per consegüent, quan hi vingueren els francs que donaren nom als primers catalans segons la denominació àrab, es practicava la litúrgia hispànica, com la practicaren els pares i els avis dels cristians narbonesos que introduïren a casa nostra el ritu romà, amb algun element franc i fins i tot algun de visigòtic. Pels inventaris medievals ens assabentem de la presència, ja no a les esglésies, sinó a les llibreries o biblioteques, de còdexs litúrgics vètero-hispànics, els «missales Toletani» i altres, dels quals no ens n'ha pervingut cap de

sencer. La seva «inutilitat» fou allò que creà desinterès per aquests llibres, que en canvi són conservats en gran nombre en la resta de la península, des d'on certs bisbes veien amb mals ulls que els cristians dels nous comtats del nord-oest hispànic celebressin *more romano*, abandonant la litúrgia tradicional o hispànica. La litúrgia hispànica, tan bella, tan pastoral, potser una mica rebuscada en l'estil de moltes de les seves formes, però popular al mateix temps que rica de contingut, contrastava amb la sobrietat de la litúrgia romana —cosa que no és quelcom d'absolutament negatiu, perquè permet una celebració quotidiana de l'eucaristia, que pot ser duta a terme en un espai de temps relativament breu i sense gaires exigències, en aquest sentit, ni per al sacerdot ni per als fidels.

Deponent eclesiàsticament de Narbona (l'arquebisbat de Tarragona no es va restaurar fins a l'any 1118), els nous comtats catalans acceptaren sense dificultat la nova litúrgia romano-franca. Però hi hagué una resistència a favor del ritu tradicional allí on les practiques litúrgiques eren més arrelades en els costums del poble, allí on la gent començava a parlar una llengua pròpia, ja no purament el llatí. Aquests moments de la vida litúrgica a què ens referim són particularment el ritu matrimonial, la visita i la unció dels malalts, el ritual de les exèquies i el calendari. Val a dir que el calendari era quelcom d'entranyablement arrelat en la memòria del poble, i els ritus esmentats, que contenien cants coneguts per preveres i fidels, eren coses «que sempre s'havien fet així» i que, tractant-se de coses tan sagrades dins la vida familiar i domèstica, no podien ser canviades de qualsevol manera. Em direu que la missa era quelcom de tant o més sagrat encara; però la celebració de l'eucaristia, tota en llatí excepte l'homilia, havia esdevingut ja un afer del prevere, una acció a la qual els fidels assistien gairebé passivament. No era així en els casaments, l'administració dels darrers sacraments, els funerals i algun altre ritu. En això últim la litúrgia tradicional indígena, la visigòtica o hispànica, deixà veure les seves resistències.

Aquí toquem un punt delicat. Abans de citar alguns exemples concrets d'aquesta resistència o supervivències dels ritus antics, hem

de reconèixer que no sempre podem estar segurs de si els exemples que adduiré de fonts de la nostra terra són creacions «catalanes» o bé, algunes d'elles, no venen ja de la mateixa Narbona. Ja he tingut ocasió en algun altre lloc d'expressar la meua opinió sobre la possibilitat que alguns dels sants del calendari visigòtic hagin «retornat» a Catalunya a través del sud de la Gàl·lia. Però és difícil posar en dubte que molts dels sants hispànics antics, potser la majoria, són de tradició persistent en la nostra terra. Entre aquests sants hi comptem Júlia i Basilissa, Pelai, Justa i Rufina, Cristina, Cugat, Fructuós de Tarragona, Feliu de Girona, Just i Pastor, Iscle, Sadurní o Cerní, Eulàlia de Mèrida, Perpètua i Felicitat, Medir i Celdoni o Celoni, Quirze i Julita, i Coloma. Aquests noms reapareixen, alguns d'ells amb una certa freqüència, en la toponímia catalana. Per a molts d'aquests sants, no presents ni en el calendari romà ni en el dels francs, calgué compondre formularis de missa nous per a l'ús romà, ja que els formularis hispànics o visigòtics no s'acomodaven a l'estructura de la missa romana.

El ritual de matrimoni tal com apareix en el Sacramentari de Vic (el citat manuscrit 66) és un dels exemples més clars de combinació hispano-romano-franca, en què les fórmules litúrgiques heterogènies se succeeixen en una alternança quasi perfecta, amb barreja d'algun text original, és a dir, que sembla fet de nou per a suplir fórmules que no tenen ni el ritu hispànic, ni el romà, ni el franc. He de suposar que la combinació, tal com la trobem, és feta a Catalunya mateix, sens dubte a Vic. L'escriptori de la catedral de Vic fou segurament un lloc on es crearen moltes fórmules litúrgiques, com succeí probablement també a Ripoll i a la Seu d'Urgell. L'exemple que he citat del Sacramentari de Vic i altres exemples manllevats del ritual que es troba al final d'aquest llibre litúrgic, presenten molts paral·lels. Josep Janini, en la revista *Hispania Sacra* (núm. 59, 1986) va publicar un fragment d'un *ordo sepulturae* d'origen català (ms. 22.2 de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona), escrit amb lletra del segle x, que també és un bell exemple de combinació romano-franco-hispànica.

Faré ara unes breus observacions a títol de conclusió. En l'època de què parlem es va desenvolupar al nostre país, per ornar les esglésies

i per instruir els fidels, un art pletòric, del qual fins ara no hem parlat. Els crítics reconeixen que és un art extraordinari i en diuen pintura «catalana». És d'un estil que sembla primitiu i pobre, però que és extraordinàriament expressiu. Allò que no pot dir-se de cap manera és que els pintors no en sabien més i feien allò que podien. Sens dubte que en alguns casos és així, però, per regla general, els pintors sabien bé allò que volien expressar i, de fet, donaven a les seves figures una expressió de transcendentalisme, que és allò que corresponia al que l'espectador necessitava per a satisfer i fomentar el sentit del sobrenatural. Qui sap si un estil, un art d'aquesta mena s'hauria format en un país que no s'hagués trobat en les condicions en què es trobava el nostre, situat en un extrem de la cristiandat, un país lliure, i per tant, indispensablement improvisador dins la seva pobresa, un país amb enginy i força creadora, portador d'una personalitat pròpia, d'una cultura autòctona —la franca però independitzada—, una terra on la curta durada de la dominació àrab no havia deixat arrels.

Hem pogut veure com aquestes característiques es reflecteixen en l'adaptació nova del culte diví, nova perquè no va ser pròpiament indígena ni tradicional. Els nous clergues, els narbonesos aclimatats, esdevinguts «pre-catalans», obraren amb llibertat; i en moltes coses que afectaven la seva idiosincràsia, els cristians d'aleshores saberen resistir. Fins i tot crearen una notació musical pròpia per als cants litúrgics, notació que des de Dom Maur Sablayrolles ha rebut el nom de «catalana». La llibertat de creació o d'improvisació i d'organització en el camp de la litúrgia perdura molt viva fins al segle XII. En aquest segle les formes del culte s'estereotiparen molt notablement, encara que no del tot, de manera que en llibres litúrgics posteriors de la nostra terra trobem encara testimonis considerables de lliure elecció o de creació de textos. Tanmateix, és sobretot l'espai cronològic que comprèn els segles IX, X i XI l'època més interessant de la història de la litúrgia a Catalunya.

